

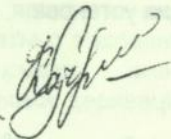
Дніпропетровський державний університет

На правах рукопису

Качайло Ксенія Анатоліївна

**Історія іменникової конфіксації
української мови
(структури з другим компонентом -ок)**

10.02.02 - українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дніпропетровськ - 1997

00751097 (Т)

АВ 38.435

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі української мови Криворізького державного педагогічного інституту

Науковий керівник - доктор філологічних наук, доцент
Білоусенко Петро Іванович

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
Горпинич Володимир Олександрович

Пропозиція - кандидат філологічних наук, доцент
Онуфрієнко Галина Сергіївна

Провідна установа - Кіровоградський державний університет ім.В.Винниченка

Захист відбудеться "26" вересня 1997 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 03.01.16 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при Дніпропетровському державному університеті (320625, Дніпропетровськ, пров.Науковий, 13, корпус 1, філологічний факультет, аудиторія 804).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розіслано "23" серпня 1997 року.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

доктор філологічних наук,

доцент

Пристайко Т.С.

Протягом останніх десятиліть спостерігається похвалення інтересу українських лінгвістів до вивчення історії формування дериваційних засобів (праці А.В.Майбороди, В.П.Токаря, Т.М.Возного, І.Кунця, І.Ощипко, П.І.Білоусенка).

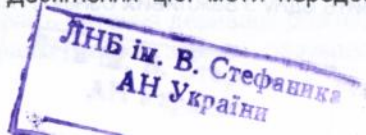
Мовознавці звертали увагу й на префіксально-суфіксальний спосіб творення слів (І.І.Ковалик, М.Я.Плющ, М.Т.Чемерисов, К.Г.Городенська, О.С.Шевчук, Г.М.Мукан, З.С.Сікорська та інші), вказуючи, що дериваційними засобами виступає комбінація префікса і суфікса. На сучасному етапі цей спосіб творення слів став все частіше визначатися лінгвістами як конфіксація, що породжує у мові нові структури за допомогою єдиної двокомпонентної морфеми – конфікса, а не комплексу афіксів. Дослідженням конфіксації у слов'янському мовознавстві займалися А.А.Амінова, Е.А.Балаликіна, Л.В.Владимирова, І.О.Іншакова, Е.В.Казанська, Г.О.Ніколаєв, В.М.Марков, М.К.Пишкало, В.П.Старинін, С.Х.Чекмецьова, М.В.Черепанов, П.П.Шуба та інші.

Однак історія формування іменникових конфіксів – специфічних двоелементних морфем, які належать до інвентаря дериваційних засобів української мови, висвітлена фрагментарно. Наявні публікації лише частково розкривають умови становлення окремих формантів, розвитку їх семантики, рівень продуктивності в різні періоди історичного розвитку мови. Недостатньо з'ясовані причини та основні шляхи еволюції українського іменникового конфіксального словотвору як важливої ділянки дериваційної системи мови.

Яскравою рисою національної специфіки української мови є наявність широко розгалужених у семантичному плані конфіксальних дериватів з другим компонентом -ок. Значна частина формантів на -ок підвищує словотвірну активність. Творення конфіксальних похідних з кінцевим елементом -ок на різних етапах розвитку української мови предметом окремого дослідження ще не було. Такий стан справ зумовив вибір теми дисертації та її актуальність.

Предметом вивчення виступають конфіксальні іменники з постпозитивним елементом -ок та різноманітною препозитивною частиною (під-, при-, за-, о-, об-, пол(полу)-, на-, над-, па-, по-, від-, про-, ви-, недо-, су-, без-, з(с)-, пере-, перед-, роз-, уз-, у-, через-), які фіксуються в різних за стилем і жанрами пам'ятках писемного періоду розвитку української мови.

Мета роботи – діахронічне дослідження шляхів походження і формування словотвірної структури, а також розвитку семантики конфіксальних дериватів з другим компонентом -ок впродовж писемної історії української мови. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) виявити склад конфіксальних іменників з другою частиною -ок в українській мові впродовж усіх етапів її писемного розвитку;

2) з'ясувати шляхи походження й умови формування конфіксальних структур з постпозитивним елементом -ок;

3) описати становлення семантики кожного аналізованого конфіксального деривата;

4) встановити ступінь продуктивності розглянутих формантів у різні періоди розвитку мови та рівень словотвірної активності основ мотивуючих іменників, дієслів, прикметників, числівників, займенників;

5) визначити місце і роль досліджуваних похідних слів з кінцевим компонентом -ок у становленні системи словотвору української мови.

У процесі опрацювання фактичного матеріалу були використані такі методи лінгвістичного аналізу: описовий, порівняльно-історичний, зіставний, статистичний. Обрання цих методів продиктовано синхронно-діахронічним характером роботи.

Матеріальну основу дослідження складають мовні факти, здобуті з різноманітних за жанрами й стилями писемних пам'яток української мови XI-XIII та XIV-XVIII століть, у історичних словниках, що відображають лексику зазначеного періоду функціонування мови, а також у основних лексикографічних та лінгвістичних працях українських мовознавців XVI-XVIII століть (лексикони, розмовники, граматики). Джерелами сучасної української мови послужили твори художньої літератури XIX-XX століть, дані найбільших тлумачних і перекладних словників, діалектні матеріали тощо.

Наукова новизна. У роботі вперше в українському мовознавстві виявлено склад конфіксальних іменників із постпозитивною частиною -ок, з'ясовується їх походження та особливості функціонування на різних етапах розвитку мови, уточнюється етимологія, хронологія окремих аналізованих дериватів.

Наукове й практичне значення дисертації. Результати дослідження можуть стати складовою частиною синтетичних праць з історії української мови, порівняльного словотвору слов'янських мов. Матеріали дисертації можна використати при укладанні етимологічних та історичних словників, а також під час читання вузівських курсів історії мови, словотвору, лексикології української мови, відповідного спецкурсу. Словниковими матеріалами можуть скористатися студенти при підготовці курсових та дипломних робіт.

На захист виносяться такі положення:

1. Конфіксальні деривати з другим компонентом -ок – розгалужена й активна ланка словотвірної системи української мови, яка становить одну з важливих ознак її національної специфіки.

2. Перші фіксації конфіксальних іменників з кінцевим елементом -ок сягають XI-XIII століть. У цей період розвитку мови починається становлення структури і семантики конфіксальних формантів.

3. Початок інтенсивного творення конфіксальних дериватів із другим компонентом -ок в українській мові припадає на XIV-XVI століття.

4. Конфікси із постпозитивною частиною -ок виникають, як правило, на ґрунті суфіксації прийменниково-відмінкових форм, рідше – суфіксації префіксальних дієслів, відрізняючись від інших дериваційних засобів української мови як у формальному відношенні, так і у семантичному плані.

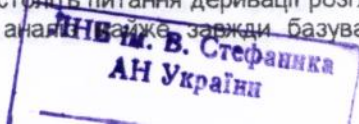
5. Основна частина лексико-словотвірних типів конфіксальних похідних з другим елементом -ок сучасної української мови була сформована, головним чином, на кінець XVII століття.

Апробація роботи. Ряд положень дисертації у вигляді доповідей та повідомлень були викладені на наукових читаннях, присвячених пам'яті професора Івана Ковалика "Актуальні проблеми українського словотвору" у Тернополі (1993), Івано-Франківську (1995), на Всеукраїнській науковій конференції "Східно-слов'янські мови в їх історичному розвитку", присвяченій пам'яті професора С.П.Самійленка (Запоріжжя 1996), на звітних наукових конференціях викладачів Криворізького державного педагогічного інституту (1994, 1995, 1996). Окремі розділи й дисертація в цілому обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Криворізького державного педагогічного інституту. За темою дослідження опубліковано 4 статті.

Структура і зміст дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів і висновків. У додатку подається список скорочень джерел, список основної використаної літератури, словопоказник конфіксальних іменників із другим елементом -ок, засвідчених пам'ятками впродовж писемного періоду розвитку української мови.

У вступі обґрунтовується вибір теми, її наукова новизна і актуальність, формулюється мета, завдання та методи дослідження, розкриваються наукове значення й сфера практичного використання досягнутих результатів, указується матеріальна база, викладаються положення, які виносяться на захист.

Перший розділ складається з двох частин. У першому параграфі "Префіксально-суфіксальний словотвір іменників в описах граматичної системи української мови" подається історія розвитку мовознавчої думки в Україні стосовно префіксально-суфіксального способу творення іменників. Зокрема, вказується, що протягом другої половини XIX- початку XX століть питання деривації розглядалися принагідно, словотвірний аналіз майже завжди базувався на

морфеміці, а сам словотвір часто підмінювався будовою слова. Автори ряду українських граматики, характеризуючи частину мови, подавали опис лише окремих морфем. До таких праць належать "Грамматика русского языка" М.Осадца (1862, 1864, 1876 рр.), "Грамматика русского языка для школь середніх" О.Огоновського (1889), "Руська грамматика" С.Смаль-Стоцького і Ф.Гартнера (1893, 1914 рр.), які вийшли друком у Галичині. У такому ж ракурсі висвітлювалися питання словотвору й у працях, що з'явилися на Східній Україні. Це підручники: П.Ф.Залозного "Коротка грамматика української мови" (1906, 1912, 1917 - ч.1 та 1913 - ч.2), Є.К.Тимченка "Українська грамматика для школи" (ч.1 - 1907, 1917), Г.П.Шерстюк "Українська грамматика для школи" (ч.1 - 1907, 1912 та ч.2 - 1909, 1913), А.Кримського "Украинская грамматика" т.1 (1907-1908), І.С.Нечуй-Левицького "Грамматика української мови" ч.1-2 (1914).

Є.Тимченко в "Українській граматиці" (1917), розглядаючи окремі питання словотвору, звертає увагу на слова, утворені шляхом одночасного приєднання до основи префікса й суфікса. Взагалі у зазначений період розвитку лінгвістики в Україні іменники, що творилися за допомогою комплексу "префікс + суфікс", не завжди виокремлюються із маси суфіксальних і префіксальних похідних. Про це свідчить цілий ряд прикладів, дібраних з граматики другої половини XIX- початку XX століть.

У подальші роки дослідження словотвірної системи іменника йшло різними шляхами. З'явилася кілька статей з історичного словотвору. У підручниках з української мови, які видавалися у цей період, серед прикладів суфіксальних та префіксальних дериватів також фіксуються префіксально-суфіксальні похідні (див. "Курс сучасної української літературної мови" 1951, 357-367; М.А.Жовтобрюх та Б.М.Кулик "Курс сучасної української літературної мови" ч.1 1961, 251 та ін.). Проте мовознавці починають помічати, що "переважна більшість іменників сучасної української мови, утворених за допомогою префіксів, має у своєму складі й суфікси, тобто твориться суфіксально-префіксальним способом" (Бевзенко 1960, 135-136).

Починаючи з шістдесятих років автори лінгвістичних праць, розглядаючи способи словотворення, характеризують і префіксально-суфіксальний словотвір іменників, як такий, що діє за допомогою комплексу афіксів "префікс + суфікс" (І.І.Ковалик ; І.Й.Тараненко ; С.П.Самійленко ; К.Г.Городенська ; Г.М.Мукан ; Г.Р.Передерій ; З.С.Сікорська та інші). Іноді префіксально-суфіксальні похідні в підручниках, розділах зі словотвору в монографіях продовжують визначатися авторами як результат префіксації.

Нині префіксально-суфіксальний спосіб творення іменників та інших частин мови постає об'єктом спеціальних лінгвістичних досліджень.

У другому параграфі "Формування уявлень про конфікс як єдину двоелементну морфему та її роль у іменниковому словотворі" розглядаються основні теоретичні положення, які лягли в основу дисертації. Висвітлюються сучасні концепції мовознавців, які по-іншому трактують загальноприйняті положення деривації.

За останні 20-30 років у науковій літературі простежується формування нових підходів до розуміння суті префіксально-суфіксального словотвору іменників та специфіки дериваційних засобів, які сьогодні визначаються як конфікси.

У сучасному слов'янському мовознавстві залишається по-лемічним питання про існування конфіксів як окремих специфічних морфем. Умовно визначаються три періоди у вирішенні питання про визнання конфіксів як двоелементних формантів: 1) до шістдесятих років, коли мова йшла про префіксально-суфіксальний спосіб творення слів як одночасне приєднання до твірної основи комбінації морфем "префікс + суфікс"; 2) кінець шістдесятих років, коли питання про конфікс, як окремий двокомпонентний афікс, було чітко поставлене дослідниками мови, хоча більшість учених продовжували дотримуватися традиційної точки зору (про дію комплексу афіксів "префікс + суфікс"); 3) з початку сімдесятих років, коли поняття про конфікс як специфічну двоелементну морфему починає займати міцну позицію у працях дослідників мови (див.: А.А.Амінова, А.Бартошевич, Е.В.Казанська, Н.К.Пишкало, С.Х.Чекменьова, М.В.Черепанов, П.П.Шуба та інші.).

На сьогодні в підручниках та науковій літературі продовжують побутувати різні точки зору щодо того, чи існують взагалі конфікси як своєрідні морфемні, що беруть участь у процесі морфологічного способу творення слів поруч із такими дериваційними засобами мови як префікси і суфікси. Наявність такого форманта визначається не всіма вченими.

Виокремлення конфіксації як особливого, самостійного способу творення слів стало можливим під час вивчення дериватів, які мали однакову структуру, але розрізнялися за характером творення: похідних, що з'явилися внаслідок префіксації від суфіксальних твірних основ, або, навпаки, шляхом суфіксації від префіксальних мотивуючих, та структур, які стали результатом одночасного двостороннього ускладнення похідної основи. З розрізненням згаданих груп слів та виявленням конфіксації виникло багато питань, навколо яких точаться суперечки. Зокрема, одне й те ж явище (конфікс) дослідники називають по-різному: комбінований формант (В.Ф.Черепанова), біфікс (В.М.Немченко), дистантна біморфема (М.М.Шан-

ський), біморфема (Г.П.Циганенко), циркумфікс (В.Г.Головін). Відповідно по-різному розкривається понятійна сутність досліджуваної морфеми.

Аналіз праць, спеціально присвячених розгляду конфіксальних утворень, і тих, котрі лише торкаються цього питання, показує, що мовознавці визначають конфікс як: 1) словотворчий засіб, який складається з двох морфем; 2) двоафіксну морфему; 3) двоелементну морфему. У зв'язку з тим, що в результаті одиничного акту морфологічного словотворення до твірної основи додається одна і тільки одна морфема, очевидно, що конфікс – це єдина двоелементна морфема, яка обрамляє твірну основу і має єдине словотвірне значення, яке формують її складові частини.

У сучасній лінгвістиці робляться спроби систематичного опису конфіксації на матеріалі різних частин мови. Відомі праці такого характеру А.А.Амінової, Е.А.Балаликіної, Е.В.Казанської, Г.О.Ніколаєва, С.Х.Чекменьової та ін.

Аналіз мовного матеріалу показав, що конфіксальний спосіб словотворення не був здавна притаманний українській мові. Виникнення його викликане різними причинами, які мали місце й у інших східнослов'янських мовах, а саме: 1) зміною словотворчих відношень в певних суфіксальних і префіксальних словотвірних типах у зв'язку із розвитком дієслівно-іменних та субстантивно-ад'єктивних відношень у мові; 2) переорієнтацією словотвірних одиниць, які виникли на ґрунті приєдниково-відмінкових форм слова, на основні форми активної словотвірної бази; 3) калькуванням іншомовних похідних утворень.

Формування іменникових конфіксальних словотвірних типів в українській мові проходило, головним чином, шляхом становлення на ґрунті суфіксації приєдниково-відмінкових форм типу: без ум-а – безум-окь, без люд-ей – безлюд-окь і под. З часом у зв'язку зі зміною семантичної співвіднесеності твірними стали усвідомлюватися іменники, наприклад: умь- без-ум-окь, люд-и – без-люд-окь та інші. Отже, конфіксація тісно пов'язана із перерозкладом у структурах дериватів, внаслідок якого поряд із кількісними змінами в співвідношенні основи й афікса (основа скоротилася, афікс збільшився) відбуваються і якісні перетворення афіксальної морфеми.

Етимологічно елементи конфікса можуть бути більшою чи меншою мірою затемнені для сучасного мовця, це залежить від історичних змін у словотвірній системі мови. Проте не можна пов'язувати з цим явищем зміну чи розвиток словотворчого значення описуваної морфеми. Праці І.І.Ковалика, Б.Н.Головіна, В.М.Никитевича, А.Д.Зверева та ін. розкривають суть поняття "словотвірне

значення", простежують процес формування його в конфіксальних структурах.

Окреме місце у параграфі відведено питанням полімотивації, яка реалізується у межах різних способів творення – префіксального, суфіксального, конфіксального. Наприклад, безземельник від без землі пізніше земля (без-земель-ник) і від безземельний (безземельн-ик), безсилок від без сили або сила (без-сил-ок) та безсильний (безсил-ок) і под.

Отже, конфіксація, розвиваючись у відповідності з розвитком словотвірної системи мови в цілому, тісно пов'язана із полімотивацією. Дериваційними засобами зазначеного способу творення похідних є конфікси – специфічні двоелементні морфеми, які мають цілісне словотворче значення, сформоване їх складовими частинами.

У другому розділі "Історія конфіксальних структур з другим компонентом -ок в українській мові" спочатку розглядається походження спільної для всіх досліджуваних формантів постпозитивної частини -ок. Далі йде детальний опис становлення структури і семантики розглянутих конфіксальних засобів у порядку спадання їх продуктивності в українській мові. Кожен конфікс аналізується на словотвірному рівні і описується в окремому параграфі з відповідною структурою (розглядаються питання виникнення, шляхи походження, формування значення, особливості функціонування, характеризуються словотвірні типи з описуванням формантом у староукраїнській, середньоукраїнській і сучасній українській мовах).

Найбільш продуктивним впродовж усього писемного періоду розвитку української мови є конфікс під-...-ок. У пам'ятках середньоукраїнської мови (XIX - поч. XIX ст.) фіксуються назви осіб: подсудокъ (1347 АЗР I 5) "старший засідател ь суду", по(д)сусєдокъ (1570 ВГ 107) "безземельний селянин, той, хто проживав у чужому домі", подписокъ (1580 АЮЗР I 132). У коло новотворів поступово потрапляють назви неістот. На ґрунті загального словотвірного значення "підлеглості тому, хто названий твірною основою" розвиваються часткові: "подібності", "схожості", "близькості" до того, що названо мотивуючим словом. Усі деривати із конфіксом під-...-ок складають такі лексико-словотворчі групи: назви живих істот, які ще не досягли повного вияву своїх ознак і подібні до тих, що позначені твірною іменниковою основою, наприклад, подпанок (1861 Закр 461) "не дуже багатий чи збіднілий пан або той, що за своїм матеріальним станом наближається до пана", підкухарок (Ж 643), подсвинокъ (XVI - п.пол. XVII ІКІС): найменування неістот, які не досягли

повного виявлення своїх ознак і подібні до тих, що позначені твірною основою, наприклад: підкульок (1886 Ж 643) "малий куль, як правило, в половину менший від звичайного", підстіжок (Гр III 186), підситок (Вас 32); назви предметів, які лише за деякими ознаками подібні до тих, що позначені твірною основою: підмашинок (1874 Левч 70) "вітрний млин з елементами механізації", підбурок (160) "залізний гак з довгою дерев'яною ручкою для витягання з води великої риби, найчастіше сома", підрешіток (1874 Левч 177) тощо; найменування явищ, які не досягли повного виявлення своїх ознак і подібні до тих, що позначені твірною іменниковою основою, а саме: підбасок (1886 Ж 637) "чоловічий голос за висотою середній між басом і тенором", підголосок (СУМ VI 416); назви предметів, які призначені бути нижче від того, на що вказує твірна іменникова основа, напр.: подножок (XVI - п.пол. XVII ІКІС) "жердка ткацького верстату, яку слід натискати ногою, щоб розтягати нитченицею нитки основи", подпрасок (XVI - п.пол. XVII ІКІС), подступок (XVI - п.пол. XVII ІКІС), подкапок (XVII СамЛ 396) тощо; найменування неістот, які призначені бути біля того, на що вказує твірна іменникова основа: підкрилок (Дз 49), підстінок (СУМ VI 508), піддубок (Гр III 165), підлісок (Рогович 157) тощо; назви неістот, які призначені бути серед того або у тому, на що вказує твірна основа, напр.: піддимок (Гр III 164) "те, що побувало у диму, копчене", підпушок (СУМ VI 488), підтравок (516); найменування місць, які знаходяться нижче від того, що названо твірною іменниковою основою, нижня частина когось, а саме: підборідок (Ж 638), підкульок (643) "місце під кулем", підшийок (Гр III 185); назви обрядів, звичаїв, які відбуваються напередодні того, що названо твірною іменниковою основою, наприклад: подвечерок (1861 Закр 458) "споживання їжі після обіду перед вечерею", підвесілок (Гр III 160) "передвесільний обряд у суботу ввечері, на який збираються до нареченої дружки та родичі".

У сучасній українській мові зазначені лексико-словотвірні групи збагатилися рядом новотворів, як-от: піддзьобок (СУМ VI 423), підпічок (Умс 655), підстрішок (Гр III 180), піддашок (Гр III 164), підчопок (О II 72) "дерево під чопами, що над ним ходить вал (у млині)", піддубок (ГорбачРоманів 70) "підшита в зап'ятку підкладка з тонкої шкіри", підсмерічок (О II 71), підгузок (680) тощо.

Для аналізованих дериватів характерний відіменниковий словотвір. Ці похідні поширені в літературній мові, проте в деяких говорах (південносхідних) їх більше.

У межах утворень із переривчастими морфемами з другим компонентом -ок особливе місце посідають іменники з конфіксом пол(полу)-...-ок. У лінгвістичній літературі немає однозначної відповіді на питання про статус першої частини пол(полу)-. Частина вчених визначає пол(полу)- як кореневі морфемі (К.Б.Воронцова.

Г.А.Качевська, К.Л.Ряшенцев, В.М. Яковлев), інші – як префікс (коли втрачено зв'язок із словосполученням) (А.В.Григорьев, К.Л.Голушкова). На сьогодні сформувалася й така точка зору, що пол(полу-) – морфема перехідного типу, а конкретніше – префіксоїд (В.Ф.Русецька). Щодо питання, чи пол- та полу- є різними морфемами, чи варіантами однієї, то традиційно дослідники мови визначають як одну морфему (К.Л.Ряшенцев, М.В.Черепанов), рідше як варіанти (Р.П.Рогожнікова).

У пам'ятках ХУ ст. виявлено похідні із конфіксом полу-...-окъ, що називають міри ваги та грошові одиниці: полумерокъ (1489 ССУМ II 187), полумярокъ (1665 АрхЮЗР 1/ЧШ 477), полугрошкъ (1582 АрхЮЗР 1/Л 155). У ХУІ ст. зафіксовані деривати з пол-...-окъ: полмисокъ (1575 АрхЮЗР 1/Л 54), польгрошкъ (АрхЮЗР 1/Л 155).

Похідні утворені цим афіксом називають предмети (рідко істоти), які точно або приблизно вдвічі менші від названих мотивуючим словом. З часом виникають деривати, у яких загальне словотвірне значення реалізується в частковому, а саме: подібність до того, схожість з тим, що названо твірною основою. Деривати з розгляданим конфіксом складають такі лексико-словотвірні групи: назви предметів, які є наполовину меншими від тих, що названі твірною основою, напр.: полукомажокъ (1552 Торг 81) "річкове судно вантажопідйомністю близько 5 лаштів", полубочокъ (ХVІ ІКІС), полуборткъ (ХVІ ІКІС) "невелика колода для бджіл", полбарилкъ (ХVІ ІКІС) "дерев'яна посудина, зроблена з дощок, обхвачених кільцями" тощо; найменування одиниць та предметів вимірювання, що є наполовину меншими від тих, які названі твірною основою, а саме: полукварткъ (ХVІ ІКІС), полкуфокъ (ХVІ ІКІС), полумацьокъ (Ж 693), півлатерок (О II 64) тощо; назви грошових одиниць, які за вартістю вдвічі менші від тих, що названі твірною основою: полугрошкъ, полталярокъ (ХVІ ІКІС); найменування місцевості, меншої наполовину від названої твірною основою, напр.: полуланок (1571 ВГ 214), півланок (1900 ДолГов 114); назви предметів, які є подібними до тих, що названі твірною основою: полуботок (ХVІ ІКІС), полутабинок (1861 Закр 468) "старовинна гладенька шовкова тканина, рід граденпля", полугарбок (СПГ 78) "віз, яким возять сіно, снопи", полцвіток (Смич 133) "фіалка триколірна"; назви істот, яким притаманні лише деякі ознаки тих істот, що названі твірною основою, наприклад: полупанок (1861 Закр 466), півбожок (Ж 636), полукривок (СГТ 68) "тварина, яка народилася внаслідок злучки чистокровного самця і простої самки або навпаки". Полурибок (НХТ 80) "народна назва риби – камбали" тощо.

У сучасній мові переважають деривати із компонентом полу-, який у інших випадках словотворення має відповідник напів- (напівавтомат, напівоберт, напівсон і под.), а як елемент конфікса –

полу- (полумисок, полукіпок тощо). Отже, полу- виступає, як правило, не як частина складних слів (цю функцію в українській мові виконує напів-), а частіше як префіксоїд або елемент складних морфем. Описувана словотворча модель була досить продуктивною на всіх етапах розвитку мови. Похідні з пів(полу-)-...-ок широко представлені у літературній мові і переважно в західних діалектах.

Словотвірний тип іменників з формантом при-...-ок – один з найчисленніших і найбільш розгалужених у семантичному плані серед конфіксальних дериватів із другою частиною -ок. Перший іменник, у морфемній будові якого виокремлюються елементи при- та -ок, за нашими матеріалами, фіксується в пам'ятках XII століття, наприклад: прибожнокъ (XII/XVI Ср II 1379) "сіни православного храму або притвор, де стоять жінки та бідні люди, кімната зі святими книгами та іконами".

У писемних джерелах середньоукраїнської мови фіксується значна частина досліджуваних дериватів, наприклад: приселькъ (1361 ССУМ II 245) "село, розташоване біля великого селища", приполькъ (1377 ЛЛ 64), прикоморокъ (1567 Торг 120) "приміщення, прибудоване до комори або хати", притрубокъ (1582 АрхЮЗР 6/1 122) "коротка трубка, що служить відводом від основної труби" тощо.

У період з XIV по XVI ст. сформувалося загальне словотвірне значення типу, яке полягає у називанні предметів або місць, що розташовані поблизу тих, які позначено твірною основою. Протягом XVІІ-ХVІІІ ст. у конфіксальних структурах з при-...-ок розвивається значення "місце, менше від іншого місця", напр.: пригород (1674 УкрЛ 173), пригорбок (1725 КартТимч). Це додаткове значення – результат семантичних змін, які відбулися в середині словотвірного типу й спричинили виникнення омонімії конфіксальних утворень на при-...-ок. Схематично цей процес можна відтворити так: 1) формування значення "місце, що знаходиться поблизу іншого місця"; 2) нашарування додаткового значення "місце, що знаходиться поблизу іншого місця і менше в порівнянні з іншим місцем"; 3) втрата початкового значення і закріплення додаткового як основне "місце, менше в порівнянні з іншим місцем".

Похідні із конфіксом при-...-ок можна класифікувати за такими лексико-словотвірними групами: назви місць, які знаходяться поблизу якого-небудь предмета або місця, позначеного твірною основою, наприклад: прип'ючокъ (СлЛекс 495) "передня частина печі, збита з глини, де ставлять горшки", придолинок (1861 Закр 484), причолоп (1861 Закр 488) "бокова частина будинку або даху", пригуменок (1909 Д 245) "місце, що прилягає до гумна" тощо, найменування предметів, які розташовані біля того, що названо твірною основою, напр.: припавок (1776 ДНМ 211) "частина нерухомої лави в

українській хаті під стіною від дверей до кутка", призадок (1879 Павл 889) "полочка для діжки з водою або квасом, яка розташована у задній частині воза", приуздок (Ж 762), прираменок (СгТ 69) "передпліччя", прирамок (Ж 755); назви житлових приміщень, які розташовані біля тих, що названі твірною основою, а саме: придомок (Гр III 416), прихаток (440), прилюдок (Ж 749) "приміщення, яке в будинку поміщика було призначене для простого люду"; назви місць, менших від позначених твірною основою, як от: приуплок (1886 Ж 762), пригаток (Гр III 410) "невеликий насип, гребля", приярок (455), прилісок (ІвШ I 87); найменування предметів, менших у порівнянні з тими, які названі твірною іменниковою основою, напр.: прикубок (1879 Павл 893) "невеликий перегонний куб у виноробстві, що знаходиться між кубом і холодильником", припулок (902) "маленький пупок на рослині біля великого", приступок; назви явищ, менших від названих твірною основою: присвяток (УРС 1926 637) "невелике свято", примирок (1861 Закр 485); найменування явищ, які в часі відбуваються зразу після тих, що названі твірною іменниковою основою: призимок (1886 Ж 745), прибідок (Гр III 406). Функціонують ці іменники як в літературній мові, так і в діалектах.

Український конфікс за-...-ок почав формуватися, очевидно, у ХУІ ст. Середньоукраїнські писемні пам'ятки фіксують такі похідні: замежокь (1507 АрхЮЗР ІVІ 9) "смуга землі або місце за межею", застьюнокь (1563 КартТимч), заголовокь (1575 АО 55).

Починаючи з ХУІ і впродовж наступних століть у мові сформувалися такі лексико-семантичні групи іменників: назви місць, що знаходяться позаду або на задній стороні того, що названо мотивуючим словом, наприклад: запічок (1683 УкрЛ 336), задворок (XVIII КартТимч), захахолок (148) "місце за горбом", закуток (1860 Б-Н 145), закомірок (Чаб II 37) ін.; назви предметів, що знаходяться позаду того, що названо твірною основою, наприклад: затилек (Сизько 35) "дерев'яна планка з дірками на краях, яка надягалася ззаду й спереду дерев'яного воза на полудрабки", запоясек (XVIII КартТимч) "фартух", загривок (1855 СМН 124) "хліб, який виріс на ниві смугою вище від іншого", заколінок (1886 Ж 250) "спеціальний предмет, який прилаштовують за коліном (у медицині залок)"; найменування частин людського тіла, які знаходяться за тим, що названо твірною основою, напр.: зашийок (XVIII ІКІС) "шия ззаду", зап'яток (Гр II 87), заличок (ДзПА 146) "шока людини, частина обличчя від вилиці до нижньої щелепи"; назви рослин, які за деякими ознаками подібні до названих твірною основою: закомелок (1879 Павл 259) "рослина із виду камелій", завербок (О I 261). До описуваного словотвірного типу належать похідні, які у лінгвістиці мають назву "багатоструктурні". Це такі, що мають кілька твірних основ і відповідні структурні варіанти, які відрізняються один від одного спо-

собами словотворення. Наприклад: зарибок (Гр II 89) "риба, яку випустили у воду для розмноження" (від риба або від зарибити), заводок (УРС/1926 240) (від вода або від заводити), загніток (244) "особа, яка переживає нещастя (несе тягар якоїсь біди)" (від гніт або від загнітити), заглемездок (244) "неохайно зроблений предмет" (від глемезд або від заглемездити), заморозок (267) (від мороз або від заморозити). Подані деривати є конфіксальними або суфіксальними, отже, – полімотивованими. Похідні із морфемою за...-ок мотивуються, як правило, іменниками, хоча є і відзайменникове утворення засобок (Гр II 99) "задня частина сорочки або зборки на спині кожуха вище талії" (від за собою).

У староукраїнській мові наявні структури озадъкъ та опръснокъ (1073 Ср II 697) (XI ст.), що вказує на формування афікса о...-ок. Невелика кількість таких структур зафіксована у пам'ятках XIY-XVIII століть, наприклад: адверокъ (1564 КартТимч) "боковий або верхній брус рами дверей", озимокъ (1584 АЖ 101) "однорічне теля, народжене взимку", огорокъ (п.пол. XVII СлЛекс 148) "місцевість, що прилягає до гори".

Перша частина розгляданого афікса походить від прийменника, рідше від дієслівного префікса зі значенням закінченості дії: ограок (1886 Ж 553) "недогорілий шматок свічки або недопалок", огризок (554), остружок (582) "залишки деревини після стружки", ощипок (Д 201) "перепічка з вівсяного борошна" тощо. Тут має місце явище неповного словотвірного ланцюга. Так, наприклад: щипати – ощипати – ощипок – повний словотвірний ланцюг – з часом змінився на неповний: щипати – ощипок, бо дієслово проміжної ланки вийшло із ужитку, а це дало поштовх до встановлення нових семантичних зв'язків між словами та формування двоелементної морфемі о...-ок.

Більшість іменників із конфіксом о...-ок утворилася наприкінці XIX – поч. XX століть. Фіксуються такі лексико-семантичні групи: назви предметів, які впритул прилягають до того, що позначено твірною основою, напр.: опеньок (Із 504), опічок (1861 Осн/6 17), окрайок (1886 Ж 565), осередок (577); найменування предметів, які в неповній мірі вияляють ознаки того, що названо твірною іменниковою основою, напр.: ощипок (1860 Б-Н 268) "один із видів тяжкого чепця одружених жінок або вдів", опасок (УРС/1926 513) "пояс чоловічий", опуок (УРС/1926 516) "зав'язь плода", огрудок (ДзПА 256) "острів, ділянка суші, оточена з усіх боків водою річки або підвищення на дні річки, яке виникло з нанесеного гравію" тощо. Наявна лише одна назва істоти, яка в неповній мірі виявляє ознаки того, що названо твірною основою: орябок (Д 197) "птаха з відповідним забарвленням пір'я" (утворене, певно, від рябий).

Майже всі іменники, утворені за допомогою конфікса о-...-ок, функціонують в уснорозмовній, часто говірковій мові і, як правило, не мають синонімів.

У сучасній мові сформувався формант об-...-ок, який на перший погляд може здатися варіантом морфеми о-...-ок. Проте це різні морфеми. Перша частина афікса об-...-ок походить від префікса дієслів типу обмежити, обкосити, на ґрунті яких творилися похідні: обміжок (Левч 29) "межа, що розділяє дві смуги поля", обкісок (ДзПА 33) "пропуск при косінні". Коли у свідомості мовців закріпився семантичний зв'язок між цими словами й іменниками в називному відмінку (межа, коса), розглядані структури стали полімотивованими, що сприяло формуванню конфікса об-...-ок. Гор.: обніжок (ФП 160) "вузькі смуги землі, що поросли кормовими травами, які обмежують хлібні ниви", облавок (Гр III 13) "борт корабля". На сьогодні існує невелика кількість таких похідних, вони побутують і в літературній мові, і в діалектах.

Вагоме місце серед конфіксальних утворень з другим компонентом -ок посідають структури із формантом на-...-ок. Перші деривати, у морфемній будові яких були елементи на- та -ок, за нашими матеріалами, фіксуються в писемних пам'ятках середньоукраїнської мови XIV-XV ст., наприклад: намъстькъ (1349 ССУМ II 20) "потомок той, хто в майбутньому займе місце попередника", назимокъ (1471 ССУМ II 14). З часом виникло багато іменників, що складають такі лексико-словотвірні типи: найменування предметів, які у просторі розташовуються зверху по відношенню до того, що названо твірною основою, наприклад: наколънокъ (1582 Ср II 293) "частина лицарських обладунків", наперстокъ (XVII СлЛекс 471), наголовок (Ж 471) "ковпак капелюха або дитячий чепчик", набідрок (Умс 1089) "хомут, ремінь біля хомута", набородок (О I 461) "ремінь вуздечки під шиєю", надвірок (ЛексФр 130) "завіса на дверях" тощо; назви місцевості, що розташована зверху тої, яка позначена твірною основою, напр.: нагорокъ (Павл 502), нарінок (ПТ 206) "верхній шар ґрунту, до складу якого входить гравій"; найменування осіб: накоренок (Ж 480) "відросток на корені", нашкурок (ПТ 207) "той, хто намагається постійно мати вигоду з усього".

Значна частина похідних із конфіксом на-...-ок, що мотивуються соматичною лексикою, вступає в антонімічні відношення з відповідними іменниками, котрі утворилися за допомогою конфікса під-...-ок, наприклад: наколінок – підколінок, нап'яток – підп'яток і под. При цьому формується явище словотвірної антонімії, тобто антонімії словотвірних типів, яка складається за рахунок антонімії афіксів (конфіксів на-...-ок – під-...-ок) при однаковій твірній основі. Описуваний формант встановлює також синонімічні відношення із

конфіксом над-...-ок, про що свідчить паралельне вживання похідних типу нагробок – надгробок, наколінок – надколінок.

Конфікс над-...-ок почав функціонувати у середньоукраїнській мові з XVII століття: надгробок (1622 КартТимч) "надмогильний пам'ятник або камінь". Однак нині побутує невелика кількість похідних: надчубок (Павл 509) "капелюх або щось інше, що виконує функцію капелюха", надкрилок (ВТ 51) "частина крила у вітряку", надколінок (СУМ V 71), надвечірок (СУМ V 3), надсоток (Ж 476) "частина козаків, які складають лишок у сотні, проте належать до полку". Це відіменникові утворення, крім надсоток (від числівника сто). Загалом словотвірний тип є малопродуктивним.

Іменники із конфіксом па-...-ок наявні у писемних пам'ятках староукраїнської мови XI-XII століть: пабрядькь (XI-XII СП 262) "нижня щелепа, нижня сторона морди тварини", пасынькь (1177 ЛЛ 380) "чоловіків або жінчин син від попереднього шлюбу". У середньоукраїнській мові фіксуються: пахолькь, пагорокь (XVI ІКІС) "височина, часто з пологими схилами", пародокь (БерЛекс 80) "кислий, незрілий плід або відросток", падворок (1879 Павл 691) "панська приміська садиба", пальсок (Верх 243) "пристрій для рибалки" і інші. Частина досліджуваних структур – сучасні новотвори: пасвіток (ЛексФр 160) "відблиск, заграва", паклинок (ДзПА 25) "клин, за допомогою якого кріпиться коса на кісці", паріжок (О II 41) "парожок, коротка кроква, яку додають до звичайної для розширення даху", патрубок (ВТ 63) "коротка трубка, що служить відводом від основної труби". Загальним словотвірним значенням похідних із конфіксом па-...-ок є "схожість, подібність, близькість до того, що названо твірною основою". Формант був досить активним у творенні іменників неістот. Найчисельнішою є лексико-словотвірна група найменувань предметів, які в неповній мірі є тим, що названо мотивуючим словом. На сьогодні цей тип – малопродуктивний.

Багато іменників із конфіксом по-...-ок утворилося в середньоукраїнській мові. Елементи по- та -ок виокремлюються в похідних іменниках вже у XIV-XV століттях: понедѣлокь (1396 ССУМ II 192), пожытокь (1322 АрхЮЗР 1/VI 2-3), поголосок (1595 СР 115) "відлуння, ехо", посторонокь (1575 АрхЮЗР 1/4I 55) "міцний ремінь або мотузок, що з'єднує в упряжці шлею чи хомут з орчиком", поножокь (XVII БерЛекс 85) "наголінник, частина доспівів, якими покривались ноги нижче колін", подворокь (XVI ІКІС) "садиба, дім з дворовими прибудовками", порядокь (1720 Лвел 72) "військовий спосіб розташування козаків" тощо. У сучасній мові їх з'явилася невелика кількість. поярок (СУМ VII 494) "шерсть від першої стрижки молододі вівці, народженої весною", поднівок (О II 94) "площа землі, яку можна зорати за день", попліток (НП 32) "птах волове око, тріскопліт, тріщук", поличок (О II 105) "щока". Це, як правило, діалектні утво-

рення. Виокремлюються такі групи за лексико-словотвірним значенням: найменування того, що за часовим відношенням відбувається після того, що названо твірною основою: політок (Ж 690) "річне коло деревини, яке утворюється після кожного року або врожай з поля за одне літо"; назви того, що за просторовими відношеннями має розташовуватися біля того, що названо твірною основою, напр.: пожилок (Павл 797) "маленьке відгалуження від основної жипи"; поденок (Ж 675) "підстилка під стіг чи оборіг, щоб снопи або сіно не гнили від землі"; покоренок (685) "частина стовбура дерева біля кореня"; найменування того, що знаходиться в тому або на тому, що називає твірна основа, а саме: поплісок (Гр III 332) "вид великої калюжі, що залишилася після дощу або повені на місці покритому травою"; поплаток (1408 ССУМ II 195) "грошова данина, грошовий податок"). Одиначним прикладом представлена назва з кількісним значенням: поєдинок (СлЛекс 485) "хазяїн, що має лише одну пару волів", пор. "двобій, під час якого суперники стоять один проти одного". Невелика кількість виявлених у писемних пам'ятках похідних, за нашими матеріалами, відзначається широким колом значень.

Український конфікс від...-ок сформувався, треба гадати, в сучасній мові. Напр.: відзарок (Ж 97) "відблиск зорі, спалах", відземок (97) "частина стовбура дерева від землі до гілок", віднорок (Павл 667) "відгалуження від основної нори", відгілок (Елек 76) "те, що відводиться від основної лінії, відгалуження", відрідок (Кр 51) "те, що відгалужується від роду, але не набуває статусу нового роду, виступаючи частиною того, від якого утворилося", відринвок (ВТ 60) "відгалуження труби для стоку води", відмежок (О I 122) "вузька зорана земельна смуга, що розташована при межі", відзимок (Д 52) "холод наприкінці зими" тощо. Одиначним прикладом представлені назви істот: відлюдок (Гр I 218) "той, що тримається осторонь від людей, уникає товариства". З початку ХХ ст. фіксується відчислівниковий дериват відсоток (Дом 55) "процент, зиск із кожних ста карбованців або взагалі число, що показує, яку частину чогонбудь береться із кожної сотні".

Сфера функціонування розгляданих структур охоплює західні та східні діалекти, а також літературну мову.

У сучасній українській мові сформувалося дві лексико-словотвірні групи похідних, які творилися за допомогою форманта про...-ок. Найменування того, що знаходиться між чимось, що названо твірною основою, наприклад: проміжок (Кр 158) "вільний простір між чим-небудь або час, що відмежовує одну подію від іншої"; проверсток (ПТ 223) "тонкий прошарок у верстві породи іншого складу"; прошарок (ТТ 140); прожилок (РУНГПС 113); пропласток (РУНГПС 114). назви того, що є частиною чогось, позначеного мотивуючим словом, і в просторі розташовується між ним,

напр.: простінок (Ж 778) "частина стіни між прорізами вікон, дверей", прочолок (Д 253) "вершина гори або головна, передня сторона будинку", продолок (ГорбачРоманів 75) "припіл сорочки чи спідниці". Словотвірний тип є малопродуктивним. Сфера вживання таких дериватів – переважно наукова література.

Деривати із формантом ви...-ок фіксуються з XVI століття: выселокъ (1584 АЖ 138) "невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей з іншої місцевості або іншого населеного пункту, а також поселення людей на новому місці", выблядокъ (XVI МП 65) "дитина нечесно й незаконно народжена, через що не має права на спадок", проте більшість їх виникла у новій українській мові: вибалок (Гр I 144) "відріг балки, невелика балка", видолинок (Гр I 158), виярок (Гр I 202) "невеликий яр з пологими схилами", вижолобок (Ж 74) "пристрій для годівлі худоби, неглибокий жолоб", вижіжок (84) "частина чого-небудь, що видається наперед, виступ", вишкварок (93) "дуже малий обсмажений шматок сала" та інші. Структури називають переважно місця та предмети, які чимось схожі на позначені твірною основою. Усі розглядані іменники широко вживаються у південносхідних говорах.

У XVI столітті, напевно, почав формуватися конфікс недо...-ок. У писемних пам'ятках цього періоду трапляються іменники, у морфемній будові яких вичленовуються елементи недо- та -ок, наприклад: недомърокъ (1589 Ср II 375) "те, що не відповідає звичайній мірі, менше за міру", недовърокъ (1768 АрхЮЗР I/III 381) "той, хто відступився від православної церкви або людина іншої віри". Ряд структур із цим формантом функціонує в сучасній мові. Це назви осіб: недоляшок (413) "ополячений українець", недолюдок (413) "той, хто не заслуговує на звання людини або злий, як звір, чоловік", недоліток (Гр II 544) "той, хто не досяг повноліття", недопанок (545) "той, що поводить себе як пан або вдає із себе пана, а насправді не є ним", недосилок (Д 176) "той, що не має сили, слабкий", та назви предметів: недоуздок (Ж 509) "оброть – вуздечка без вудил і залізних мундштуків, які вставляють у рот коневі, для прив'язування у хліві".

У обстежених матеріалах XVI століття є іменник супоротокъ (XVI ІКІС) "дитя тварини, яке мертвим виняте із тіла матері внаслідок розтину". Проте наступні фіксації похідних із формантом св...-ок знаходимо лише у сучасній мові: суболоток (Павл 1161) "місцевість, яка знаходиться біля болота і майже перетворилася в нього", суголовок (Гр IV 225) "частина вуздечки без вудил – те, що надягається на голову коня", сукрайок (ЛексФр 231) "те, що прилягає до краю, окраєць", судолинок (ДзПА 253) "придолинок", суглинок (Павл 1161) "ґрунт, до складу якого крім глини (як основного елемента) входить пісок та інші домішки", сугорбок (Ж 932) "горб, за

розмірами менший від звичайного", сврїлок (Мельник 53) "рослина, із якої добувають олію". Цей словотвірний тип – непродуктивний. Сфера вживання похідних – діалектне мовлення.

Наприкінці XII - поч. XIII століття у мові вживався, певне, один іменник із без...-ок – бездомъкъ (XII/XIII СД Я I 115). Наступна фіксація таких структур у пам'ятках XVIII століття: безценок (1767 АрхЮЗР 1/III 230) "те, що має вартість нижчу від справжньої, не складає відповідної ціни", безсилок (1772 УЛ 193). Основна частина дериватів з'явилася в новій українській мові: безденок (Ж 17) "підставка під вулик, у якій не роблять із обох кінців дна", безматок (Ж 19) "бджолиний рій, бджолина сім'я без матки", безпальок (19) "людина, яка не має одного або кількох пальців", безпалок (Гр I 43) "істота, що не має пальців", безлюдок (ДзПА 169) "той, хто живе і тримається осторонь від людей". Зазначені похідні є багатоструктурними, бо мотивуються прийменниково-відмінковою конструкцією та прикметником. Наприклад: бездомок (від без дому, дім та бездомний), безцінок (від без ціни, ціна та безцінний) і под. Деривати із морфемою без...-ок – переважно назви істот.

Кілька іменників із формантом з(с)-...-ок утворилися, мабуть, в новій українській мові: зчадок (Б-Н 161) "потомок" (чадо "дитина"), збанок (Рогович 129) "куполоподібний плід рослини, що називається латаття жовте" (баня "купол"), згірок (Д 121) "некрутий горб, схил гори", здолинок (Гр II 146) "заглиблення ґрунту", зголовок (Яв 290) "подушка поверх осі у возі", зройок (Корз 131) "неповний рій бджіл", злбок (АУМ II 89) "окраєць хліба", скравок (Долгов 119) "окраєць хліба". Словотвірний тип малопродуктивний, сфера вживання цих дериватів – західноукраїнські говори.

У середньоукраїнській мові сформувався афікс пере...-ок. перестанок (XVII ЛСам 185) "невелика зупинка на відпочинок", перевулок (1695 ІКІС). Однак лексико-словотвірні групи іменників з цим формантом виокремилися на сучасному етапі розвитку мови: назви місць, що знаходяться між чимось або сполучають щось, наприклад: перемежок (Левч 130) "вузька земельна смуга землі між ділянками городу, лану, поля", перехресток (СУМ VI 315) "місце перетину шляхів, стежок, вулиць і т. ін.", перешарок (СУМ VI 320) "проміжки між шарами ґрунту, ін.", перешийок (СУМ VI 321) "вузька смуга суші, що сполучає два материки або материк із півостровом"; найменування предметів, які не повністю виявляють ознаки того, що названо твірною іменниковою основою, напр.: перетинок (Гр III 140) "невеликий поперечний тин", перескринок (Д 211) "шухляда у скрині, відгороджений жолібець на дрібні речі", переситок (ЛексФр 164) "сито із сіткою, у якій не дуже дрібні дірочки", перестінок (Мельн 88) "невелика стіна у приміщенні, завдяки якій кімната розділена на частини або частина стіни між прорізами вікон чи дверей"; назви

місць, котрі не повністю виявляють ознаки того, що названо твірною основою: переляшок (Ж 618) "ополячений українець", перестанок (XVII ЛСам 185) "невелика зупинка на відпочинок" та інші. Словотвірний тип малопродуктивний, проте відзначається широким діапазоном значень.

Фіксується лише два деривати із конфіксом перед...-ок: передобідок (Гр III 117) "час перед обідом" та передсвітанок (СУМ VI 177) "передсітанковий час", а також два іменники із роз...-ок: розгілок (Елек 109) "розгалуження мережі, обмотки" та розкорінок (ПТ 228) "частина дерева, що знаходиться в землі і має розгалужену форму". Це сучасні новотвори, які побутують у літературній мові.

Невелика кількість структур із формантом уз...-ок фіксується, за даними обстежених джерел, у середньоукраїнській мові: взгорокъ (1506 АрхЮЗР 1/IV 9) "частина гори біля підніжжя або невелике підвищення землі", узгорокъ (ДНМ 23) "незначне підвищення на поверхні землі біля підніжжя гори", та сучасній мові: узлісок (Гр IV 324) "край лісу", узміжок (УРС/1926 796) "край межі". Тип непродуктивний.

Іменники з конфіксом у...-ок з'явилися в сучасній мові й вживаються в діалектах. Їх теж небагато: ушийок (Гр IV 371) "шкіра на потилиці або перешийок", участок (О II 325) "ділянка землі, відокремлена від інших (пор. частина)", ускалок (О II 321) "частина скалки, тріска, якою світили", ушулок (Лис 222) "закопаний у землю стовп у стіні будівлі або огорожі із видовбаним глибоким пазом, у який вставляються дошки, обтесані колоди" (шула "стовб в огорожі, у котрий вставлені дошки"). Сфера вживання – побутове мовлення.

Лише один дериват із морфемою через...-ок функціонує в українській мові: черезсіделок (ТАГІ 151) "ремінь, який тримає упряж на сідлі".

Останні два параграфи дисертації є підсумковими. У §24 "Конфіксальні структури із другим компонентом -ок в історії афіксальної словотвірної системи мови" аналізується рівень продуктивності розглянутих конфіксів на всіх етапах писемного розвитку української мови, з'ясовується їх місце і функції на тлі конфіксальної іменникової системи мови.

У §25 "Конфіксальні іменники із постпозитивним елементом -ок – самобутня риса українського словотвору" характеризуються досліджувані дериваційні засоби як яскраве свідчення національної специфіки словотвору української мови.

Обстежений матеріал дає можливість дійти таких висновків.

1. Конфіксація – результат розвитку всієї словотвірної системи української мови, один із морфологічних способів творення іменників, який поруч із префіксацією та суфіксацією бере активну участь у творенні дериватів. Конфіксація полягає у двобічному (дво-

елементному) ускладненні твірної основи у процесі формування похідного слова. Конфікс – це єдина двоелементна морфема, яка обрмляє твірну основу і має єдине словотвірне значення, яке формують її складові частини. Зовнішня схожість компонентів конфіксів із відповідними префіксами і суфіксами не дає права ототожнювати ці, зовсім різні за своєю суттю, дериваційні засоби.

2. Конфіксальні структури із постпозитивною частиною -ок є оригінальною моделлю морфологічного словотворення української мови. Такі іменники значно збагатили її лексичний склад (за писемний період розвитку мови утворено більше п'яти сотень похідних). Вони є яскравою національно-самобутньою рисою українського словотвору. Досліджувані конфіксальні форманти внесли кардинальні зміни в систему дериваційних засобів мови, яка за тривалий період самостійного існування виробила ряд індивідуальних рис.

3. У сучасній українській мові функціонує більше двадцяти конфіксів із другим компонентом -ок. Ці конфікси утворилися внаслідок зміни мотиваційної співвіднесеності твірних і похідних основ у певних суфіксальних і префіксальних словотвірних типах та переорієнтацією дериваційних одиниць. Основним у формуванні розгляданих словотвірних типів є шлях становлення їх на ґрунті суфіксації прийменниково-відмінкових форм. Незначна кількість похідних слів утворилася на базі суфіксації префіксальних дієслів.

4. Становлення конфіксальних формантів із другою частиною -ок починається ще в староукраїнській мові XI-XIII століття (афікси о...окь, безь...-окь, при...-окь та ін.). Окремі морфеми сягають своїм корінням праслов'янської епохи (конфікс ра...-ькь). Процес їх інтенсивного творення припадає на XIV-XVI століття.

5. Найбільш продуктивними серед аналізованих конфіксів є словотворчі морфеми під...-ок, при...-ок, пол(полу)-...-ок, за...-ок, о...-ок, які протягом писемної історії української мови постійно нарошували свою словотвірну активність та розширювали коло лексико-словотвірних значень. Вони виявились найбільш гнучкими у реагуванні словотвірної системи на потреби комунікативної діяльності: більше половини всіх досліджуваних конфіксальних іменників – структури з афіксами під...-ок, при...-ок, пол(полу)-...-ок, за...-ок та о...-ок.

6. Остаточне формування розгляданих формантів як специфічних словотвірних морфем припадає на XVII століття. Саме з цього часу спостерігається розширення дериваційної бази та інтенсивний ріст чисельності конфіксальних структур на -ок в українській мові.

7. При творенні аналізованих похідних слів продуктивним був відіменниковий словотвір. На тлі словотворення відприкметникового, віддієслівного, відчислівникового та відзайменникового

найбільша кількість дериватів із широким діапазоном лексико-словотвірних значень була утворена від іменникових основ (переважно від іменників-назв конкретних предметів, рідше назв явищ або інших понять).

8. Конфіксальні іменники з кінцевою частиною -ок – продукт живого народного мовлення. Досліджувані похідні функціонують як в літературній мові, так і в діалектах. Деякі з них побутують лише на рівні окремих говірок (структури із формантами о-...-ок, ви-...-ок та інші).

Основні положення дисертації відображені в публікаціях:

1. Структура і семантика префіксально-суфіксальних утворень на -ок // Актуальні проблеми словотвору української мови: Матеріали наукових читань, присвячених пам'яті професора Івана Ковалика. - Тернопіль, 1993. - С.24-26.

2. Префіксально-суфіксальні іменники на о-...-ок в українській мові // Актуальні проблеми українського словотвору. Матеріали III-ix наукових читань, присвячених пам'яті професора Івана Ковалика. - Івано-Франківськ, 1995. - С. 73-74.

3. Структури з конфіксом під-...-ок в українській мові // Українська мова: питання системи і функціонування. - Кривий Ріг, 1995. - С. 74-78.

4. Іменники з конфіксом на-...-ок в українській мові // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку. Збірник наукових праць, присвячених пам'яті професора С.П.Самійленка. - Запоріжжя, 1996. - С. 117-119.

Качайло К.А. История именной конфиксации украинского языка (структуры со вторым элементом -ок).

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык. Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1997.

В работе исследуются пути становления структуры и развитие семантики конфиксальных дериватов со вторым компонентом -ок в украинском языке на протяжении письменного периода его развития.

K.A.Kachailo. The History of the Nominal Confixation of the Ukrainian Language (Structures with the second element -ok).

A Thesis for a Candidate's Degree in Philology on the speciality 10.02.01 - the Ukrainian Language.

The Dnepropetrovsk State University, Dnepropetrovsk, 1997.

The ways of formation of structure and development of confixal derivatives semantics with the second component -ok in the ukrainian language are being studied in the course of writing period of its development.

Ключові слова. конфіксація, конфікс, словотвірний тип, постпозитивний компонент, конфіксальний дериват, множинність мотивації.

Ar 38435

AB 38.435